

LÄNSSTYRELSEN
VÄSTRA GÖTALANDS LÄN

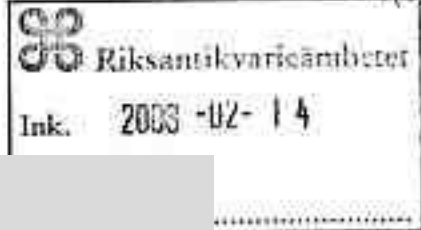
Kulturmiljöenheten
Eivind Claesson
Antikvarie
031-710 60 20
eivind.claesson@o.lst.se

Delgkv

BESLUT
2008-02-13

Diarienummer
432-80065-2007

Sida
1(6)

H018 Hårbred, redskåp
A302 Verkstad

Byggnadsminnesförklaring av Hjöbergs krukmakeri Flücksäter 2:23, Frändefors socken, Vänersborgs kommun

Beslut

Länsstyrelsen förklarar med stöd av 3 kap 1 § lagen om kulturminnen m m (SFS 1988:950), Hjöbergs krukmakeri i Frändefors socken för byggnadsminne.

Länsstyrelsen meddelar enligt 3 kap 2 § samma lag följande skyddsbestämmelser:

1. Verkstaden får inte rivas, byggas till eller till sin exteriör byggas om.
2. I verkstaden får ingrepp inte göras i stommen, d v s grund, bärande väggar, bjälklag, takstolar och murstock.
3. I verkstaden får inte fast inredning och inte heller ytskikt borttagas eller förändras.
4. Byggnaden ska underhållas så att den inte förfaller. Vård och underhållsarbeten skall utföras på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Underhållet skall ske med material och metoder anpassade till byggnadens särart. Samråd med Länsstyrelsen ska ske innan vårdarbeten påbörjas.
5. Skyddsområdet skall hållas i sådant skick att dess karaktär och utseende inte förvanskas. Samråd skall ske med Länsstyrelsen innan förändringar påbörjas.
6. Skyddsområdet, markerat med grå linje på bifogad karta, får inte ytterligare bebyggas eller på annat sätt förändras.

Redogörelse för ärendet

Fråga har väckts om byggnadsminnesförklaring av Hjöbergs krukmakeri i Frändefors socken. Med början på 1940-talet har keramikern Tom Möller rest runt i Sverige och dokumenterat det traditionella krukmakeriet. Hans uppfattning är att Hjöbergs krukmakeri är ett av de bäst bevarade och

2008-02-18 beslut Sh
kupia till Tf = BM-reg. Ar/Th

kulturhistoriskt värdefulla i sitt slag, tillsammans med Anjous krukmakeri i Skene.

Länsstyrelsen i Västra Götaland uppdrog åt Regionmuseum Västra Götaland att utföra en kulturhistorisk utredning som skulle ligga till grund för en eventuell byggnadsminnesförklaring. Av olika anledningar har färdigställandet dröjt men utredningen föreligger nu i sådan form att Länsstyrelsen anser sig kunna fatta beslut i ärendet.

Historik

Den förste kände krukmakaren av släkten Hjöberg var Lars Hjöberg, som föddes 1760. Mellan åren 1778-1782 gick han i lära hos krukmakarmästaren Johannes Kihlberg i Vänersborg. Kihlberg fick burskap i Vänersborg 1776, men flyttade redan 1780 till Hjo. Lars Hjöberg följde tydligen med sin mästare till Hjo. Huruvida han tog namnet Hjöberg eller Joberg som färdig gesäll är oklart. 1788 var han verksam i Uddevalla och 1815 avlider han där. Lars Hjöbergs söner Olof, född 1789, och Gudmund, född 1795 i Uddevalla, fortsatte i faderns spår. Det var Gudmunds son Martin August, född 1819, som uppförde krukmakarverkstaden i Västra Bodane.

I mitten av 1800-talet kom krukmakaren Martin August Hjöberg vandrande från Uddevalla till Västra Bodane lerkärls- och kakelugnsfabrik i Frändefors socken i södra Dalsland. Fabriken hade startats av kronofogden J Berger 1829 och är ett tydligt exempel på den verksamhet som drevs i anslutning till större gårdar på landsbygden. Efter en kort tids anställning uppförde han egen verkstad på det närliggande hemmanet Norra Flicksätters utmark. Vid den här tiden fanns det ungefär ett tiotal krukmakarverkstäder på den dalsländska landsbygden. Efter Martin Augusts bortgång 1894 övertogs verkstaden av hans son Carl. När han avled 1918 övertogs i sin tur verkstaden av hans son Albin Hjöberg, som blev den siste krukmakaren på heltid i verkstaden. År 1929 flyttade familjen till Färgelanda och Albin utbildade sig till murare och fortsatte vara krukmakare på fritiden. Hans son Edgar Hjöberg utbildade sig också till murare och var krukmakare på fritiden. Krukmakeriet ägs numera av Frändefors hembygdsförening.

Tillverkningen bestod av både kakelugnar och krukmakargods, som krukor, mjölkfat, kannor, pottor, ljusstakar, tranlampor, blomkrukor och lergökar. Mest uppmärksammade har dock de hjobergska kakelugnarna blivit. Populärast lär, enligt uppgift, en grönlaserad kakelugn med skänk varit. De kakelugnar som tillverkades var ofta blyglaserade med stänk i koppar eller manganoxid.

Den största avsättningen för produkterna skedde på de omkringliggande marknaderna. Hjöbergs sålde sina kärl på marknaderna i Brålanda, Hällemo, Sunnanån och Bäckefors i Dalsland, Vänersborg och Lilla Edet i Västergötland samt Uddevalla, Saltkällan och Rabbalshede i Bohuslän. Till marknaderna hade de också med sig prov på kakel till kakelugnar. Christer Järlgren uppger att Hjöbergs hade med sig provpannor, som bestod av

överblivna reservpannor, till marknaderna så sent som 1912. Albin Hjöberg tillverkade den sista kakelugnen 1928 och övergick därefter istället till att sälja och mura upp kakelugnar. Dessa var tillverkade på Björnbergs lerkärls- och kakelfabrik i Södra Mellby och vid Uppsala-Ekeby.

Beskrivning av byggnaderna

Verkstadshygganden, med den stora ugnen centralt placerad, är sannolikt uppförd omkring 1850-1860. Den är indelad i två rum, varav den västra verkstadsdelen är timrad medan den östra är uppförd i enklare regelverk.

Fasaden täcks av rödfärgad lockpanel, med vankantade lockbrädor. Taket täcks av enkupigt lertegel, förutom en snedlätta på östra gaveln som har tvåkupigt lertegel.

Krukmakarverkstaden mättes upp av Catarina Järlgren 1970 och av Tom Möller 1983. Möller gjorde även en uppmätning av ugnen. Ugnen är en s k flatugn och är den ursprungliga ugnen från 1800-talets mitt. Den är invändigt fodrad med tegel och utvändigt uppbyggd av natursten. I verkstadsrummet finns väggfasta bänkar och plats för tre drejskivor under de tre fönstren. Endast en drejskiva är bevarad på ursprunglig plats. En drejskiva finns utställd i Ödeborgs Fornsal. Enligt Hjöbergssk tradition följde alltid en drejskiva med äldste sonen. Det kan vara den drejskiva som Edgar Hjöberg hjälpte till att montera upp i en basutställning om krukmakeri på Jönköpings länsmuseum på 1980-talet. Då inköpte även Jönköpings länsmuseum en rad verktyg från Hjöbergs verkstad.

Dessutom finns en s k galt eller torka i verkstaden. Vid uppmätningstillfället 1970 fanns även en gryta att smälta bly i samt en kvarn att mala blyaskan i för framställning av glasyrer. Här finns även en rad krukmakarverktyg bevarade.

Motivering

Enligt 3 kap 1 § lagen om kulturminnen m m (SFS 1988:950) får Länsstyrelsen förklara en byggnad som är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde eller som ingår i ett kulturhistoriskt synnerligen märkligt bebyggelseområde för byggnadsminne.

Kruk- och kakelugnsmakaryrket har under flera århundraden varit ett oerhört betydelsefullt yrke. Ännu in på 1930-talet höll flera krukmakare igång med traditionell tillverkning av hushållsgods. Under 1970- och 1980-talet har den sista generationen av de traditionellt arbetande krukmakarna definitivt försvunnit.

Två krukmakarverkstäder har blivit förklarade som byggnadsminnen i Sverige; Övre Stortorpet i Arvika 1995 samt Etelhems krukmakeri på Gotland 2001. Krukmakarverkstaden på Övre Stortorpet, Långvak 3:118, Arvika stad och kommun uppfördes 1874. Verkstadshygganden är uppförd i flera olika tekniker; bräder, tegel, knubb och betong.

Enligt beslut från Länsstyrelsen Gotlands län 2001 förklarades Etelhems krukmakeri, Tänglings 1:73, Etelhem på Gotland som byggnadsminne. Byggnadsminnesförklaringen omfattar delar av verkstadsbyggnaden, slamverk, slambassäng, risugn och bostadshus. Till byggnadsminnet hör även trädgården och gårdsplanen.

På landsbygden i Dalsland etablerades 1829 en kakelugns- och lerkärlsfabrik i Västra Bodane, Frändefors socken. Krukmarverkstädernas fortsatta etablering i Dalsland följde det gängse mönstret under 1800-talets uppluckrade skråordning. Under 1800-talets andra hälft fanns sex verkstäder igång i olika socknar i Dalsland.

Ur ett regionalt perspektiv utgör Hjöbergs krukmakeri en av de sista resterna av ett traditionellt hantverk, som var ett typiskt inslag i regionen under den förindustriella perioden. Produkterna och då framför allt kakelugnarna utgör fortfarande ett viktigt inslag i bostadshusens fasta inredning. De bevarade kakelformarna och de färdigbrända kaklen i de båda verkstäderna utgör ett unikt material. Det är ofta väldigt svårt att härleda kakelugnar till speciella kruk- och kakelugnsmakare. Genom verkstädernas bevarade former och ges en möjlighet till empiriska studier av dessa bevarade kakelugnar. Hjöbergs krukmakeri utgör en i det närmaste unik spegling av ett numer utdött traditionellt hantverk. Det är mycket angeläget att bevara exempel på dessa arbetsmiljöer, som på ett pedagogiskt sätt visar under vilka villkor krukmakarna levde och arbetade. Länsstyrelsen bedömer därför att krukmakeriet med tillhörande byggnader är synnerligen märklig genom sitt kulturhistoriska värde.

Hur man överklagar

Detta beslut kan överklagas hos Länsrätten, se bilagan formulär 01.

Upplysningar

Länsstyrelsen lämnar råd och anvisningar i fråga om underhåll av byggnader, anläggningar och det kringliggande området.

Om det finns särskilda skäl får länsstyrelsen enligt 3 kap 14 § av lagen om kulturminnen m m (SFS 1988:950), lämna tillstånd till att ett byggnadsminne ändras i strid mot skyddsföreskrifterna. Länsstyrelsen får ställa villkor för tillståndet som är skäliga med hänsyn till de förhållanden som föranleder ändringen.

I detta ärende har deltagit landshövding Lars Bäckström, beslutande, och antikvarie Eivind Claesson, föredragande. I ärendets beredning har även länsjurist Jonas Ledelius samt länsantikvarie Karolina von Mentzer deltagit.

Lars Bäckström

Eivind Claesson

Bilagor
Karta över skyddsområdet
Hur man överklagar

Kopia
Riksantikvarieämbetet
Regionmuseum Västra Götaland
Byggnadsnämnden i Vänersborgs kommun
Tom Möller

Laga kraftbevis till:
Riksantikvarieämbetet
Länsstyrelsen, DRK, Samhällsbyggnadsenheten, Mariestad + ev. kartbilaga
Lantmäterimyndigheten

Bilaga I

Karta över skyddsområdet

Skyddsområdet markerat med grått streck mitt i kartan.

